

SZEMLE

Detlef Haberland, in Verbindung mit Weronika Karlak, Bernhard Kwoka, Kommentierte Bibliographie zum Buch- und Bibliothekswesen in Schlesien bis 1800, München, Oldenbourg Verlag, 2010 (Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, Bd. 39.)

Sok szempontból fontos egy ilyen bibliográfia megjelenése. A fontosság természetesen megkérdőjelezhetetlen lenne, ha manapság nem hinnének sokan az interneten elérhető adatbázisok kizárólagosságában. Ám ha áttekintjük a kötet tartalomjegyzékét, olyan szerkezetét látjuk a sziléziai könyvtörténetnek, amelyet egy adatbázis a háttérbe szorít, és csupán több, összetett keresőkérdéssel láttathatjuk. Hasonlót állíthatunk az egyes városokra vonatkozó bibliográfiai anyag elrendezésével kapcsolatosan.

Sokkal fontosabb azonban az, hogy egy olyan terület könyvtörténeti dokumentációját tartjuk a kezünkben, amely a tárgyául választott időszakban egy önálló Németország volt, amelynek egységét – területi és kulturális értelemben is – felszámolta egyrészt a régió természetes keveredése a kulturális csoportokat tekintve (és ezzel együtt a kulturális hagyományok is keveredtek). Másrészt a háborús pusztítások, a második háború utáni politikai bosszúállás felszámolta azt a közösséget, amelyik ezt a kultúrát hordozta. Az elüldözötteknek nem maradt más, mint az archivumképzés: annak a dokumentálása, ami volt. És ezzel a területen élő kulturális közösségnek is nagyon nagy szolgálatot tesznek: megértetik velük, hogy milyen hatások érték őket, miből építették saját kultúrájukat is. A papír formában történő megjelenés ebből a szem-

pontból is fontos, hiszen a digitális adathordozók időtállósága még nem kipróbált.

A bibliográfia olvasásával rögtön szembejön persze az is, hogy nem csupán németek ápolják ezt az örökséget, hanem lengyelek, a csehek, a kisebb kulturális közösségek (például a zsidók) képviselői, szakemberei is, és a szerzők nem feledkeztek el a többi közép-európai szerzőkről sem, akik akár csak érintőlegesen is, de tematikusan kapcsolódtak a sziléziai könyvtörténethez.

Fontos hangsúlyozni, hogy a bibliográfia annotált, vagyis röviden összefoglalja az egyes könyvek, tanulmányok tartalmát. A fiatal kutatói korosztályok tagjai nem tudják mindig olvasni a régi német nyomtatványokat, így különösen fontos a mostani tartalmi összefoglalás. Való igaz, ha a legfiatalabbakra is gondoltak volna, akkor angolul annotálják a bibliográfiai tételeket, hiszen nem kevesen élnek abban a tévhitben, hogy Szilézia (és tágabban Közép-Európa) történetét a német nyelv ismerete nélkül is kutatni lehet.

A bibliográfia a történelmi Szilézia teljes területére vonatkozik, vagyis Schlesien, Oberlausitz és Mährisch-Schlesien. Nem csupán a nagyobb városokra (Breslau/Wrocław; Görlitz/Zgorzelec; rieg/Brzeg; Liegnitz/Legnica; Neisse/Nysa) vonatkozó anyagot regisztrálja, hanem a legkisebb olyan helytörténeti írásokat is számba veszi, amely az egyes falvakra vonatkozik, ahol nyomdát, kiadót, vagy könyvtárat regisztrált a szakirodalom, illetve a könyvtörténeti forráskiadások. Összesen 1652 könyv, tanulmány, illetve önállóan kiadott könyvkatalógus annotálása történt meg.

Szilézia történetében a korai újkorban is

komoly fordulatok voltak, hiszen a területre aszpirált a Lengyel Királyság, a Habsburg Birodalom (melyhez 1526-tól 1745-ig tartozott). Különösen fordulatokban gazdag volt a harmincéves háború időszak. A lakosság nagy része a reformáció kezdetekor lutheránus lett, de kálvinista egyháza is jelentős lett a 17. század közepéig. A lengyel lakosság megmaradt nagyobb részt katolikusnak ez idő alatt is. Az egyházi intézmények története jól követhető könyvtártörténeti szakirodalom alapján. Intézménytörténeti értelemben – mert a Hanza-város, Frankfurt an der Oder egyeteme (a könyvtárral együtt) Napóleon felsőoktatási reformja következtében Breslauba került – a szomszédos területekre történő kitekintéssel a kötet hasznosíthatósága a helyismereten jelentősen túlmutat. Jó példa erre az élete végén Breslauban élő Dudith András könyvtártörténeti bibliográfiája is. Magyar szempontból különösen fontos figyelni a korai reformáció idejének könyvtörténeti dokumentációjára, hiszen a sziléziai lutheránus egyház bábáskodott a magyarországi evangélikus egyházi szervezet kialakulásánál (az első lelkész nemzedék több tagja is Briegbe ment *ordinatióra*).

A bibliográfia persze nem történeti, egyház-, vagy művelődéstörténeti, hanem könyvtörténeti logikát követ az anyag elrendezésében. Az általános, összefoglaló művek, bibliográfiák után, a nyomdatechnikai, és a papírtörténeti irodalom következik. Ezt követi annak a szakirodalomnak a számba vétele, amely az egész területre vonatkozik, majd az egyes helyek sorrendjében tagolódik az anyag. A nagyobb helyeken belül a könyvkiadás, a könyvkereskedelem története jól elválk a magán-, és intézményi könyvtárak történetétől. Ez az a fejezte, amely kiváló intézménytörténeti bibliográfiaként is használható.

A kötet szerkesztője és szerzője, Detlef Haberland kiváló lengyel, cseh és magyar kapcsolati rendszerére alapozva egy olyan kötetet állított össze munkatársaival, amelyben a világnyelveken megjelent szakirodalom mellett beszámol a közép-európai munkákról is.

MONOK ISTVÁN

Wagner, Erika, Joost, Ulrich, Göttinger Profile zwischen Aufklärung und Romantik. 41 Silhouetten gesammelt von Gregorius Franz von Berzeviczy in Göttingen 1784–1786, Neustadt, Dosse Verlag, 2011, 144 p.

Mindig öröm magyarként külföldön magyar vonatkozású kiadványokat kézbe venni, legyen az szépirodalom vagy tudományos-népszerűsítő irodalom. Ilyen kiadvány Erika Wagner és Ulrich Joost 2011 karácsonyára a németországi könyvesboltokba került, szemre szép kiállítású kötete, melynek címlapja is sokat ígérő: romantikus női árnykép ovális keretben. A kötetben lapozva 41 egész oldalas rajzot, ebből 37 sziluettet találgunk, a 18. század második felében Göttingenben tanító professzorok, professzorfelesek és leányok, valamint előkelő diákok árnyképeit, közöttük néhány magyar – Teleki László, Teleki István, Podmaniczky Sándor, Berzeviczy Gergely – portréját. Szép könyv ajándéknak, főleg olyanok számára, akik kedvelik a koraromantika korát, a nők megjelenését a társadalmi életben, apró történeteket érdekes korokról, híres vagy hétköznapi emberekről. Ez volt a szerzők célja is, legalább is a nevét a kötethez adó, valójában csak az utószót jegyző Ulrich Joosté is: a képekhez művelődés- és társadalomtörténeti keretet nyújtani, teletüzdelni érdekes, lehetőleg pikáns történetekkel, elmesélni az 1780-as évek göttingeni botrányait. („...diese Bilder in einen kultur- und sozialgeschichtlichen Rahmen zu stellen... So entstanden viele kleine Miniaturen und unter der Hand sogar eine 'Chronique scandaleuse de Gottingue' der 80er Jahre des 18. Jahrhunderts.”)

Lelkedésünk csak akkor lohad, ha a szövegbe is beleolvasunk. Nehéz megtalálni a könyv szerkesztési elvét, hiányosak a bibliográfiai utalások, nehezen áttekinthető a jegyzetelés, és a rossz tipográfiai tagolás miatt körülményes eligazodni a szövegben. Ha az ember mindezen túlteszi magát, következő meglepetésként tartalmi tévedésekkel és rossz fogalmazási stílussal találja magát szemben. Nézzük meg ezeket néhány példán keresztül!

1. A szerző a könyv tartalmi részében köz-

readja a sziluetalbum felnagyított árnyképeit, melyekhez életrajzi adatokat, történeteket fűz, mindezt 122 oldalon. A szöveg folyamatos, tipográfiai kiemelések nélkül, ezért nehéz megtalálni, hol kezdődik a következő képhez kapcsolódó szakasz, hol ékelődik be éppen az albumtulajdonosról szóló rész.

2. A szerző Berzeviczy 1897-ben Lipcsében kiadott leveleit használja keretként a könyvhöz. A fiatal magyar nemes 1784-ben útnak indul Göttingenbe, élményeiről rendszeresen tájékoztatja levélben édesanyját. A szerző időről időre idéz a levelekből, az olvasó viszont sokszor nem tudja, miért is került ez oda. Wagner mindenesetre beszámol arról, hogy Berzeviczy megérkezik Göttingenbe, majd 1786-ban továbbindul Európába, sőt élete további alakulásáról is kapunk félinformációkat. Mert a Berzeviczyre vonatkozó adatok – hacsak nem a levelekből való az idézet, tele vannak tévedésekkel. Hibásan írják a nevét, hol c-vel, hol w-vel, az olvasó meg nem tudja, hogy az íráskép vajon egy adott forrás követését jelenti-e (lehetne) vagy csak egyszerűen elírás. De az ilyen típusú hibákat megszoktuk már német kiadványokban, mert a magyar neveket ritkán tudják hibátlanul lejegyezni. Kakasloimnic, Berzeviczy születési helye Kaka(!)-Lomnicz-ként van feltüntetve, pedig a településnek német neve is van (Gross Lomniz), Berzeviczy nem egyetlen gyerek, 5 féltestvére van, téves az iskolákra való hivatkozás is. Berzeviczyt 14 éves koráig házi tanítók nevelték, Késmárkon csak a legfelsőbb líceumi osztályt járta, jogi tanulmányait pedig Pesten folytatta. Ezek a tévedések azért is sajnálatosak, mert Berzeviczy latinul és németül is megírta részletes önéletrajzát az 1800-as évek elején, és ezek hozzáférhető, hiteles források. Berzeviczy tudományos és politikai munkásságát 1967-ben monográfiában foglalta össze H. Balázs Éva (*Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus 1763–1795*, Bp., 1967), és ebben terjedelmes rész foglalkozik a göttingai stúdiumokkal, a 150 oldalas függelékben pedig Berzeviczy publikálatlan latin és német nyelvű tanulmányai, levelezései olvashatók.

3. A források ismeretének hiánya és a fe-

lületes tájékozottság Wagner-Joost könyvének olvasása közben újra meg újra szembetűnik. Holott Berzeviczy egész életét dokumentálta, levelekben, naplókban, feljegyzésekben és peregrinációja során vezetett emlékkönyveiben. Utóbbiról így ír Berzeviczy 3. személyben fogalmazott önéletrajzában: „*sein Stammbuch enthielt eine seltene Sammlung der ausgezeichnetesten Männer, deren Bekanntschaft und Freundschaft er gemacht hatte.*” A „ritka gyűjtemény” Berzeviczy 2011-ben aukcióra került és ott elveszett albuma. Ezt az albumot idézi Erika Wagner is, de a göttingeni Stadtarchivban (*Stabu 090*) őrzött és az Inscriptioes Album Amicorum adatbázisában feldolgozott másik Berzeviczy albumról nincs tudomása, mint ahogy a szintén hozzáférhető Podmaniczky albumokról is csak Ebel válogatásából van felületes ismerete. Egyébként is nehezen követhető a forrásokra való hivatkozás: a 30 tételből álló forrásjegyzékből nehéz visszakövetkeztetni, hol is használja fel őket.

4. Nemcsak a Berzeviczyre vonatkozó adatok hiányosak vagy tévesek. A korszakkal foglalkozó kutatóként feltűntek a tévedések, és szűrőpróbaszerűen 2 személy adatait megvizsgáltam: Riedl Thomas Theophil (a szerző által citált Ebstein írásában is ezzel a keresztnévvel) pozsonyi hungarus 1785 őszétől volt a Teleki gróffiak nevelője, így tartozott bele Berzeviczyék szűkebb baráti társaságába. A sziluetalbum Ridel portréja (108) valószínűsíthetően őt ábrázolja és nem Cornelius Johann Rudolf Ridel. Ha mégsem, akkor meg az életrajz kevert: Erika Wagner szerint Cornelius Ridel a Teleki-
fiak mentora volt és egész Angliáig kísérte őket, hogy majd onnan visszatérve a weimari trónörökös nevelését vegye át. Nem tűnik fel, hogy Cornelius Ridel másutt lakott a göttingeni lakcímjegyzék (*Logisverzeichnis*) szerint, ami a mentori kapcsolatban elképzelhetetlen. Hasonló félreértés található Döring személyénél, akinek árnyképét (90) Georg David Heinrich Döringgel azonosítja a szerző, és közli is a badowi születési Döring életrajzát. A sziluet viszont szinte bizonyosan a gdanski Carl Gottlieb Döringet ábrázolja, aki 1782-ben iratkozott be a göttingeni egyetemre és Berzeviczyék baráti

köréhez tartozott. Ezt igazolja C. G. Döring 2 ismert inscriptiója Berzeviczy, illetve Podmaniczky Sándor emlékkönyvében (IAA 7440, ill. 9135).

5. A magántulajdonban lévő sziluettalbumról elsőként a műgyűjtő Erich Ebstein adott leírást 1921-ben (*Ein Silhouettenalbum aus der Göttinger Gesellschaft um 1785 = Zeitschrift für Bücherfreunde*, 13, 1921, 28–31), közreadva belőle 8 portrét. A 41 darabból álló gyűjtemény 37 tussziluettjének rajzolóját Ebstein nem tudta azonosítani, és jelen kiadvány szerzője sem próbálkozott meg ezzel a feladattal. Nincs tudomása arról, hogy 1976-ban Martha Küssner – akinek saját árnyképgyűjteménye van – a göttingeni ifjú dámákról írott cikkében (*Alte Silhouetten von Göttinger jungen Damen = Göttinger Monatsblätter* 28, 1976, 1–3) 5 árnyképet közölt Berzeviczy sziluettalbumából. Küssner úgy tudja, hogy a rajzokat maga Berzeviczy készítette, és ezt támasztják alá H. Balázs Éva és Futaky István (Göttinga, Bp. 2007) kutatásai is. Berzeviczy Göttingenben nemcsak előkelő modoráról és szorgalmáról volt ugyanis híres. Szeretett a hölgyek körül forgolódni, és szívesen hívták minden társaságba, mert szépen hegedült, jól táncolt és tehetségesen rajzolt: az egyik legnépszerűbb sziluett-készítő volt. Sziluettalbumába minden bizonnyal a maga készítette árnyképeket gyűjtötte össze. Érdemes lenne ennek az albumnak és a két emlékkönyvnek a provinciájával foglalkozni, hogyan kerülhettek ezek a gondosan őrzött Berzeviczy-hagyatékból német gyűjtők tulajdonába?

6. Úgy tűnik, hogy a kiadványban felhasznált életrajzok alapja a forrásként megbízhatatlan internet. Sajnálatos, hogy a kiadvány szerzője nem ismeri a korszakra vonatkozó forrásfeldolgozásokat: például a hallgatókról életrajzi adatokat is közlő katalógust (HEERDE, H. J., *Das Publikum der Physik. Lichtenbergs Hörer*, Göttingen, 2006) vagy a már idézett 17–18. századi hungarika jellegű emlékkönyvi bejegyzések interneten hozzáférhető adatbázisát (*Inscriptiones Alborum Amicorum*, Latzkovits 2003–2014), és nem forgatta a göttingeni matrikulát sem.

Mindezek használata akkor is szükséges lenne, ha a könyvet nem szakembereknek, hanem a szélesebb olvasóközönségnek szánták. A kötet ugyanis első teljes kiadása egy kultúrtörténetileg értékes, magánkézben levő – tehát nem hozzáférhető – gyűjteménynek, és ez a szerzőktől a publikálás során fokozott felelősséget kíván meg. Ulrich Joostnak, a Lichtenberg-kutatások vezetőjének neve garancia a tudományos megbízhatóságra, de ennél a kiadványnál ez sajnálatos módon nem érvényesült.

RAB IRÉN

Caspar Ursinus Velius, Tíz könyv a magyar háborúról, Fordította, jegyzetekkel ellátta és az utószót írta Szebelédi Zsolt, Máriabesnyő, Attraktor, 2013 (*Scriptores rerum Hungaricarum*, 7), 172 [2] p. – ISBN 978-615-5257-31-5.

Az Attraktor Kiadó támogatásával újabb kötete jelent meg az F. Romhányi Beatrix által szerkesztett forráskiadvány-sorozatnak. A Máriabesnyőn székelő kiadó feladatának tekinti a magyar történeti és filozófiai fordításirodalom régi adósságainak törlesztését az antikvitástól kezdve a kora újkori szerzőkig bezáróan. Elsősorban a máig kiadatlan vagy a szélesebb szakma számára hozzáférhetetlen, másodsorban a már elfeledett szövegek publikálását kezdte meg néhány éve. A szemmel láthatóan kis kiadó rövid idő alatt több érdeklődésre számot tartható könyvvel ajándékozta meg a történelem iránt érdeklődőket.

Figyelmünket azonban egy 2007-ben indult, beszédes című sorozatra fordítjuk: a *Scriptores rerum Hungaricarum* frissen megjelent kötetére. A 18. század elején Johann Paul Krauss, bécsi könyvkereskedő felfigyelt arra, hogy a Bongars-féle *Rerum Hungaricarum scriptores varii* hiánycikké vált, s elhatározta a szöveg újrakiadását. A kor követelményének megfelelően kritikai vizsgálat alá kívánta venni a műveket, s újabb forrásokkal kiegészíteni az új kiadást. A feladatra felkérték Bél Mátyás pozsonyi polihisztort is, aki a *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* kötetéhez írt előszavából kiolvasható a kihívás és a lehetőség inspiráló kettőssége. (Mindezekről részletesen

olvashatunk Tóth Gergely 2013-as *Történelmi Szemlében* megjelent tanulmányában.)

Ugyanezek a kérdések, a kihívás és a lehetőség álltak a sorozatszerkesztő és a fordítók előtt is. A már megjelent szerzők közül kitűnik Somogyi Ambrus történetíró históriája *Magyar- és Erdélyország dolgairól* két kötetben. A sorozatban jelent meg meg Luigi Ferdinando Marsigli történeti kivonata, Szálkai Tamás fiatal történész válogatása az erdélyi fejedelmek címeradományából (*Armales Transylvanorum*), Savoyai Eugén herceg magyarországi háborúban végrehajtott haditetteiről szóló beszámoló, Hermányi Dienes József református lelkész jegyzetkönyve, ami egy debreceni hagyatékból került elő 2003-ban, s végezetül a három Villani 14. századi krónikájának újabb, magyar részleteket tartalmazó kiadása. Ez utóbbi már megjelent Rácz Miklós fordításában (1909) a Gombos-féle „Középkori krónikások” sorozatban. A felsorolásból is látszik, hogy meglehetősen vegyes képet mutat a sorozat, s a szerkesztő igyekszik minél szélesebbre nyitni az ajtót a lehetőségek előtt.

Caspar Ursinus Velius humanista költő és történetíró 1493 körül született egy alsó-sziléziai városban, Świdnicában. A szokásos értelmiségi karriert futotta be: Krakkóban, Lipszében, Freiburgban és Bécsben tanult, szolgálta Thurzó Jánost és Máttheus Lang gurki püspököt, barátai között volt Johann Coritius és Paulus Jovius. A bíborossá előlépett Langot követte Pozsonyba, hogy részt vegyen a bécsi kongresszus (1515) előkészítésében. A bécsi egyetemen ismerkedett meg számos humanistával, köztük a Dunai Tudós Társaság több tagjával. A protestantizmussal szemben már az elejétől fogva ellenségesen viselkedett, ugyanakkor Rotterdami Erasmusszal élete végéig tartotta a kapcsolatot. Igyekezett jól megismerni a magyarországi viszonyokat, 1525 telén Piso Jakab budai házában vendégeskedett. A Várban látott Hercules-szobor igen megtetszhetett neki, mert történeti munkájában több ízben is megemlíttette. Ursinus igazi napja a mohácsi vereség után virradt fel. Ferdinánd udvari történetírójaként egy olyan protestánsellenes értelmiségiként jelenik meg, aki feltétlen híveként szolgálja a Habs-

burg érdekeket Szapolyai János ellenében. A bizalom jeleként Ferdinánd a gyermekei nevelését is rábízta. Élete drámai fordulatoktól sem mentes, Bécs 1529-es ostromakor kötött házasságot, ami később boldogtalanná tette, s önkézzel vetett véget életének tíz évvel később.

Bár Ursinus prózai és lírai munkákat is hagyott maga után, mégis a most először magyarul is megjelenő *Tíz könyv a magyar háborúról* tekinthető élete főművének. A befejezetlen szöveg új aspektusát világítja meg a Mohács utáni közép-európai politikának: Ursinusnak köszönhetően betekinthetünk a Habsburg-propaganda működésébe és olvashatjuk Ferdinánd véleményét Szapolyairól. Szebelédi Zsolt, aki a fordítás mellett tárgyi jegyzetekkel is ellátta a kiadást, részletesen bemutatja és elemzi a ketős királyválasztás jogi és politikai dilemmáját a kötet utószavában. Ursinus érvei közé beépült a különböző, Habsburg uralkodókkal kötött szerződések, Ferdinánd és Jagelló Anna házassága, illetve a nőági örökösödés felemlgetése. Visegrád leírásánál megemlékezik részletesen a magyar koronáról is: „Innen nem messze, a meredek hegy tetején a természeti adottságok miatt erős vár állt. Abban a várban folyamatosan őrizték a királyok jeles koronáját, amelyről úgy tartották, hogy az égből küldték alá. Amit később Lajos király halála után a szepesi mégis elvitt a helyéről, hogy az ő fejére helyezték. Úgy tartják ugyanis, hogy a magyarok között azt nem nevezik királynak, akit rendkívüli szertartások közepette – mintegy isteni ajándékkal – nem azzal ékesítenek.” Ebből a szövegből is kitűnik, hogy Ursinus egyrészt némi távolságtartó csodálkozással írja le a koronához fűződő legendát és a Szent Korona-tant, másrészt Szapolyait csak szepesiként említve, mintegy tolvajként szerepelteti a szövegben, ezzel is érzékeltetve a magyar király trónbitorló voltát. Ursinus ennek megfelelően részletesen beszámol Ferdinánd 1527-es fehérvári koronázásáról, szót ejt az összes résztvevőről. A maga szerepét is kiemeli egyes szám harmadik személyben, szerénytelenül: „A keresztény hitvallás felolvasása után Caspar Ursinus Velius, fellépve a selyemmel beborított emelvényre, egészen szép beszédet tartott.”

Bécs 1529-es sikertelen ostromáról hosszan és megrázó leírásokkal (törökök kegyetlenkedései nőkkal és gyerekekkel szemben) tudósít. Az olvasó szeme – a sok borzalomtól kissé elfáradva – megakad egy hátborzongatóan érdekes történeten. Ursinus leírja a megerősített város védelmét, s a városfalak mentén futó csatározásokat és a véres közjátékokat a levágott fejekkel. Mivel a törököknek nem volt elég foglyuk, ezért „a közeli ispotályból leprával és szifilisszel fertőzött testeket hurcoltak elő, akiknek levágott fejét a fogságba esett katonák lándzsáira tűzték”. Megnéztem a Kollár-féle kiadásban (1762, p. 114.) a kérdéses szövegrészt, s itt *morbo gallico* szerepel. Maga a szó – syphilis – egy évvel később, 1530-ban bukkant fel Girolamo Fracastoro latin nyelvű versének címében, így a hirtelen jött öröömöm, miszerint ezt a szót Ursinus is használta volna az 1529-es ostrom leírásakor, pillanatok alatt elpárolgott.

Ursinus nem rest további vádakát is hozni Szapolyai „aljasságaira”. Megvetően Szepesi Jánosnak nevezi, s felemlegeti a régi mesét, miszerint az erdélyi vajda szándékosan maradt le a mohácsi ütközetről: „nemrég, mikor [Szapolyai János] a királyságra törekedvén tudomására jutott, hogy Lajos király a szörnyű török ellen hadba készül vonulni, a csapatait – amelyeknek élére a király nevezte ki – vizszatartva nem segített neki, és az ő [II. Lajos] szomorú halála, továbbá az ország pusztulása után erőszakkal és bűnnel bitorolta a királyi címet.” Hatalomvágyó emberként rajzolja le, akinek minden törekvése a korona megszerzésére irányult, amit még II. Lajos születése sem gátolt meg. Kétségtől a legsúlyosabb vád, a törökkel kötött szövetség is előkerül. Ursinus elhallgatja a történetnek azon részét, miszerint Ferdinánd elutasító és zompromisszumképtelen volt mindvégig és azt sem szabad elfelejteni, hogy Magyarország megtámadásával éppen a Habsburg uralkodó robbantotta ki a fegyveres harcokat.

Szebelédi kihangsúlyozza, hogy Ursinus szövege a humanista történetírás egyik iskolapéldájának tekinthető, s ebből fakadóan nem tartozik a könnyű irodalmi olvasmányok közé. A hosszú szónoklatok gyakran megtörik az esemé-

nyek szikár leírását, s azokra a részekre emlékezik szívesebben vissza a recenzens, amikor személyes véleményt olvashatunk, vagy egy-egy város bemutatásánál kicsit hosszabban elidőzik a humanista történetíró. Ilyen részlet Komárom, Tata, Esztergom, a már említett Visegrád és Óbuda leírása. Ursinus figyelmét különösen megragadja a Budai Vár szépsége és Mátyás építkezései, megemlíti Hercules szobrát, „mely kiállja a bárminemű régi művel való összehasonlítás próbáját”. Természetesen beszámol a reneszánsz uralkodó nevezetes gyűjteményéről: „kitűnő ékességnek számít a magas boltzattal ellátott, Mátyás által igen serényen összegyűjtött mindenféle, de különösen görög és latin nyelvű könyvekkel telezsúfolt könyvtár”. Mint ahogyan a Hercules szobor esetében is, itt is megemlíti szomorú sorsát a műkincseknek.

Ursinus 1527 tavaszával indítja el a történetet, mikor a Habsburg sereg Dévénynél betört Magyarországra, s az 1531 augusztusában feltűnt Halley-üstökös képével zárja le a szöveget. „Csodálatos égi jelenség! Ahogy szokatlan fényével ijesztő, úgy az emberek számára sohasem hiábavaló és következmény nélküli látvány volt. Az isteni harag az emberi fajnak ezzel adja hírül a háborút és a legnagyobb csapásokat, sőt az emberi dolgokat szétzilálva, az üstökös maga okozza azokat.” A jól ismert antik toposzokat gyúrja egybe (üstökösök, mint a háború és a pestis hírnökei, illetve a kométák hatása a földi életre), újraértelmezve az átélt háborús borzalmakat. Ezek a személyes betétek teszik még inkább érdekfeszítővé és – nem utolsósorban – hasznossá Ursinus tíz könyvét a pannóniai háborúról.

FARKAS GÁBOR FARKAS

Az egi Domus Universitatis és Líceum, Oktatás, tudomány, művészet 1763–2013, [(Szerk.) Petercsák Tivadar; (Felelős kiadó) Hauser Zoltán] Eger, Líceum Kiadó, 2013, 499, [3] p.

Az egi Eszterházy Károly Főiskola alkalomhoz méltó, vaskos, könyvészeti szempontból is méltó kötettel köszöntötte a 2013-as, az „Eszterházy 250” jubileumi évet, amely évfordu-

ló apropóját az 1763-ban Egerbe érkező gróf Eszterházy Károly püspök személye, az általa felállított liceum és annak szellemi háttere adta. 2010-ben Hauser Zoltán, akkori rektor megbízta Petercsák Tivadar egyetemi tanárt, hogy kezdje meg egy olyan kötet munkálatait, amely a felállított szerzői gárdával összefoglalja Eger város szimbolikus intézményének több évszázados történetét. A kiváló szakmai lektoráltságot felmutató kötet (Bosák Nándor, Czeglédi László, Dolhai Lajos, H. Szilasi Ágota, Knapp Éva, Kelényi György, Löffler Erzsébet, Molnár Miklósné, Monok István, Nagy József, Petercsák Tivadar, Szecskó Károly) szerkesztői a főiskola és a főegyházmegyei közgyűjtemények munkatársai voltak: így Czeglédi László, Hauser Zoltán, Löffler Erzsébet, Nagy József és Petercsák Tivadar. A kötet hármas tematikai célkitűzését már a címbe is belefoglalmazták, amely nem kevesebb volt, mint hogy bemutassák az egri oktatás, a tudomány és a művészet szimbolikus intézményének, az egri liceumnak két és fél évszázadon átívelő történetét. Jubileumi intézménytörténet? Nem, ez az impozáns kötet sokkal több annál: eddig nem létező, elsőként átfogó történeti bemutató! A végeredmény: 502 oldal, 23 fejezet és 16 tudományos írásmű lett.

A témában leginkább járatos vagy abba magukat mélységekig beledolgozó szerzők nagymérvű, átfogó összefoglalását adták az Eszterházy által elővetített szellemiség korabeli megvalósulásainak, és annak évszázados továbbbonyolódásának. A könyv összefoglalója lett mindannak a témérdek tudásnak, amely az egyes témák történeti feltárásában külön-külön már mélyebb szintű kutatások formájában napvilágot látott. A szerzők olyan irodalom- és művészettörténészek, történeti kutatók (könyvtárosok, levéltárosok, muzeológusok), aki egyúttal a főiskola oktatói gárdáját erősítik, és az általuk megírt fejezetek témájának legjelesebb ismerői.

A tanulmányok között kimondottan Eszterházy életrajzával foglalkozó nem található, mint ahogy köszöntőjében TERNYÁK Csaba egri érsek is megfogalmazta: „*Itt ugyanis minden róla szól.*” Az előszóban Hauser Zoltán akkori rektor az egyetemalapítás gondolatának históriájá-

val, mintegy felvezeti a kronológiai és némileg tematikai rendbe rendszerezett tanulmányokat. Az első írás a korszak, a hajdani püspöki város kulturális életének és mecenatúrájának történetét jegyző irodalomtörténész tollából keletkezett: Bitskey István akadémikus, a debreceni egyetem és az egri főiskola professzora Eger barokk kori Közép-Európában elfoglalt helyét mutatja be: az épület eszmehordozó szerepéből kiindulva mindazt a körülményt (egyetemjárások, oktatási intézmények, kultúrparatólás) vázolta fel, amely szükséges volt ahhoz, hogy a város a 18. század második felére a műveltség és az oktatás színvonalában kiemelkedjen a hasonló magyarországi kezdeményezések közül. A tanulmány mintegy kapcsolóként összefogja a következő nyolc tanulmány eszmeiségét. Ezt követi Ludányi Gabriella művészettörténész két írása, amely közvetlenül a liceum épületével és annak belső kinézetével foglalkozik. Az elsőben a város topográfiájának 18. századi strukturálódását a város épülettörténetének változásaihoz ágyazva vetíti elénk, melyből kitűnik, hogy a liceum helyének kiválasztását a környező egyházi és világi építmények funkciója, eszmeisége is befolyásolta. Az egyetemi gondolat és a fakultások rendszerének kibővülése, valamint a megvalósuló oktatási formák a liceum „házának” évszázados változásait idézték elő. A második tanulmányban Ludányi az épület belső, művészi kialakítását, freskóinak szimbólumait mutatja be, mintegy összegzésképpen több évtizedes kutatásainak. A három monumentális freskó, az egyes termek funkciójának megfelelő témákat mutat be. A könyvtárban külön összhangot teremt a mennyezeti freskó (Johann Lucas Kracker és Joseph Zach munkája) a faltól falig fa berendezéssel (Lotter Tamás asztalos munkája) és a szekrények tondóin ábrázolt személyekkel. A vizsgásterem (Franz Sigrist munkája) a leendő fakultásokon oktatandó tudományok szimbólumait foglalja magába. Végül a Pyrker-kápolna Franz Anton Maulbertsch-féle freskói Szent János központi szerepével a mennyország minden szentjének ábrázolására vállalkozott.

Az épületbe betervezett gyűjteményeket veszi számba az ezt követő három dolgozat:

Löffler Erzsébet, az egri Érseki Vagyonkezelő Központ Közgyűjteményeinek igazgatója – az Eszterházy által alapított bibliotéka történetének kiváló ismerője – jegyzi a negyedik tanulmányt, amelyben a főegyházmegyei könyvtár történetét foglalja össze. Fontos része az írásnak a könyvtár helyének meghatározása a 18. századi magyarországi könyvtári kultúrán belül. Kifejtésre kerül benne az intézmény évszázados szerepvállalása, gyűjteményének kialakulása és páratlan gazdagsága is, külön kitérve a bibliotéka monumentális berendezésére is. Az ötödik tanulmányban Petercsák Tivadar, a főiskola Modernkori Magyar Történelem Tanszékének egyetemi tanára a *Specula* és a ma is látogatható csillagászati múzeum bemutatására vállalkozott. Páratlan értéke az egri líceumnak a fennmaradt csillagvizsgáló tornya és a hozzá csatlakozó, ma már muzeális szertára, amely méltó reprezentánsa lett Eszterházy átgondolt egyetemalapítási és a természettudományos vizsgálatoknak kiemelkedő hangsúlyt adó gondolatának. A *Specula* a líceumépületet a hasonló céllal alapított intézmények (Pécs, Gyulafehérvár) közül kiemeli, és napjainkban is a város egyik szimbólumává, kedvelt turisztikai látványosságává teszi. A hatodik írásban Bujdosné Pap Györgyi főmuzeológus, a főiskola oktatója az érseki líceum múzeumát vette górcső alá. A történeti vonal felvázolása mellett írásában a múzeum gyűjteményeinek kialakulása, jelesebb darabjai is bemutatásra kerültek. Verók Attila, a főiskola egyetemi docense, dékánhelyettese az érseki nyomda csaknem 200 éves történetének megismeréséhez ad adatokban gazdag összefoglalót. Külön kitér az egyes korszakokban a tipográfiából kikerülő magyar nyelvű nyomtatványok bemutatására is, amelyek híven reprezentálják a nyomda szerepvállalását a tudomány és a műveltség terjesztésében. Ez nem merült ki kizárólag az egyházi és a városi igények kielégítésében, hanem szélesebb olvasóközönség ellátását is megcélozták a nyomdatermékek kibocsátásával. A püspök ezzel maradádot alkotott az utókor számára is, beírva magát a hazai nyomdászati-, és könyvtörténetbe egyaránt.

A következő nagy egység az épülethez kap-

csolható oktatási-képzési formákat mutatja be kialakulásuk időrendjében. Szecső Károly, a Heves Megyei Levéltár nyugalmazott levéltárosa az egri teológusképzés feldolgozására vállalkozott, mintegy összegezve az eddigi szakirodalmak legfőbb megállapításait: a 13. századi egri káptalani iskolától, a tridenti zsinat által szervezett papnevelési intézeteken keresztül az 1950-ig, a líceum falai közt folyó teológusképzéssel bezárólag. Külön kitérőt szentelt a szeminárium épület- és könyvtártörténetének is. Ismét egy tanulmány következik Bujdosné Pap Györgyitől, aki a múzeum után az érseki jogakadémia múltjában kalauzolja el az olvasókat. A 18. század közepi alapok letételétől a jogi képzés reformjainak hatására történő változások bemutatása mellett a szakkönyvtár megalakulásának is külön figyelmet szentel. Végül a jogakadémia 20. századi működésének részletes ismertetésével zárul a tanulmány, az 1949-es megszüntetésig: a részletekbe menő áttekintés a teljes szervezet bemutatásával és az ifjúsági élet társulatainak felvázolásával egészül ki. A tízedik és tizenegyedik oktatástörténeti tanulmányokat Bartók Béla főiskolai docens jegyzi a Római Katolikus Érseki Tanítóképző, valamint a Római Katolikus Fiú Felsőkereskedelmi Iskola múltjának bemutatásával. A két írás híven reprezentálja az egri katolikus egyháznak az oktatás minden szintjére kiterjedő, évszázados felelősségét: így a tanítóképzésben vállalt szerepe külön kiemelendő, hiszen 1828-ban ez az intézmény volt az első magyar nyelvű tanítóképző intézet, az alsó- és középfokú iskolákból kikerülő tanulók képzésében az innen kibocsátott tanárjelöltek voltak jelen. Külön érdekes a tanulók társadalmi viszonyainak szöveges és táblázatos bemutatása is. Bartók második tanulmányának témáját a felsőkereskedelmi iskola rövid, kevesebb, mint 30 évének történeti összefoglalója adja: az intézménytörténet és a tanárok-tanulók társadalmi helyzetének felvázolásával. Ezt Czeglédi Lászlónak, a főiskola Tittel Pál Könyvár és Médiacentrum főigazgatójának az egri rajziskoláról írt összefoglalója követi. A történet fő időintervalluma a líceumi működés éveire esik, de külön összegzés található benne az előzményekről is, amelyet

egy függelék egészíti ki a rajztanodának aján-dékozott rajzokról, metszetekről. Ezután ismét Szecső Károly tanulmánya áll, amely már a 20. századba visz át minket a korszak katoli-kus egyetemalapítási terveinek felvázolásával. A 18. század közepétől Eger városa másra sem vágyott, mint megalapítani a helyi katolikus universitást. A kiszolgáló intézmények – a fel-sőfokú oktatás előzményei, a könyvtár –, a be-fogadó épület megalapítása is ekkorra datálha-tó, ám annak megvalósulása a 20. századra sem következett be, noha az alapításhoz szükséges keretek adottak voltak. A rendszerváltás óta a főiskola eredményes munkája az egyetem rang elérésére irányul.

Az utolsó három tanulmány már közvet-lenül a mai felsőoktatási intézmény fejlődési szakaszait elemzi, amelyek az egyetemi rang óhajtott elnyerésének alátámasztására szolgál-nak: elsőként Nagy József nyugalmazott főis-kolai tanár a tanárképzés 20. század második felében (1949–1990) történő változásait ele-mezte, amely az első időszakában még a fenn-maradásért való küzdelemlről szólt, majd azt az 1960-as évekre a képzés három- és négyéves rendszerének megszilárdulása követte. Külön összefoglalók találhatók a tanárokról és a hall-gatósról. A tudományos élet, a sportmunka és a nemzetközi kapcsolatok, valamint a képzés színvonalának emelése érdekében megépített új épületek mind a fejlődés zálogai lettek. Hauser Zoltán és Zám Éva, a főiskola korábbi vezetői jegyzik az utolsó előtti tanulmányt, amelyben az 1991 és 2000 közötti fordulat időszakának sorsfordító éveit mutatják be. Az évtized fő kér-dése a Miskolci Egyetemmel való az integráci-ós folyamatok letisztázása volt, amelyet a főis-kola igyekezett elkerülni: a szerzőpáros ennek eseményláncolatát vázolta fel. Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola képzési szerkeze-te mellett az oktatási és kutatási tevékenység sokszínűsége, valamint az infrastruktúra dina-mikus fejlődése is fő vonalát képezte e korszak szemléltetésének. Végezetül az ezredforduló középtávú fejlesztési lehetőségeinek számba vételével zárul írásuk. Befejező tanulmányként Lőrinczné Thiel Katalin, Mátyás Ferenc, Kis Tóth Lajos és Koncsos Ferenc főiskolai oktatók

az előző intézményvezetés rektor-helyettesei és főtitkára az utolsó évtized (2001–2012) válto-zásait, a főiskola mai szerepvállalását tárták fel. Összefoglalójukban kiemelten foglalkoztak a képzési rendszer strukturálódásával, az infra-struktúra megújításával, valamint a szolgálta-tások sokszínűvé tételével. Külön hangsúlyos helyet kap írásukban a pénzügyi helyzet ala-kulása, a bevételek és a támogatások arányá-nak bemutatásával, amely egyben a középtávú, előremutató fejlesztések zálogává vált. Zárás-képpen az utolsó két évtized szervezeti felépí-tésének és a főiskola vezetésének felvázolása következik: középpontban a szakok, a doktori képzések, a gyakorlati képzés, a tudományos munka és a nemzetközi kapcsolatok áttekinté-sével.

A 16 nagy tanulmányt angol nyelvű rezü-mék zárják, amelyeket Thomas Cooper jegyez, mellette magyar nyelvi lektorként Kalcsó Gyula és Zimányi Árpád működtek közre. Ezeket a felhasznált irodalom egyesített, terjedelmes jegyzéke, rövidítéslista, egy név- és helymutató követi, amelyek nagyban megkönnyítik a tanulmánykötet használatát. Az utolsó két egység a szerzői névsort, végül a tartalomjegyzéket foglalja magában.

A minőségi papírra nyomtatott kötetben az egyes tudományos írásokat egész oldalas fény-képek vezetnek be, amelyek illusztrációként, mint egy felütésként funkcionálnak. Az esztétikai be-nyomást fokozza, hogy a tanulmányok minden esetben páratlan oldalon kezdődnek. Amennyi-ben az adott tanulmány páros oldalon fejeződik be, akkor a kötet jellegzetes világoskék színe egy fattyú oldalban visszaköszön. A tördelők külön érdeme a kötet kifejezetten izléses szö-vegtűkőr-elrendezése, amelyben a fejezetekre osztott, kéthasábos tanulmányok lábjegyzeteit a megszokottól eltérően a jobb hasáb mellett tüntetik fel, a szimbolikus világoskék színnel kiemelve. Nem elhanyagolható a tanulmányok páratlanul gazdag és informatív képanyaga, hi-szen a kötet 175 színes és archív illusztrációt tartalmaz, amelyek nagy részét Szántó György készítette 2012-ben. A képeknél a szerkesztők ügyeltek az egyes eredeti dokumentumok fel-lehetőségének, esetlegesen őrző helyén való

leltári számának feltüntetésére, ami számos hasonló kiadványból elmarad. A művészeti tervezés Csontos Lajos főiskolai docens, a technikai szerkesztés pedig Nagy Sándorné munkáját dicséri. Az elegáns kiadás a már emlegetett világoskék kötéstáblák mellett a líceumot ábrázoló metszettel díszített borítóval válik teljessé. A tanulmánykötet minőségi kivitelezése a Budapesti Pauker Nyomda érdeme.

A 18. századi Magyarországon olyan intézménymodellek láttak napvilágot – így Pécssett, Egerben és Gyulafehérvárott –, amelyek nagy precizitással ötvözték magukba az elméleti és a gyakorlati tudás letéteményeseit: a könyveket és a szemléltető, oktatási segédletként használható tárgyakat. Mindez egy kiemelt célért: az egyetemalapításért. Ezek közül ma – irigylésre méltó módon – teljes komplexitásában csak az egri példa maradt fenn és oktatási szerepe, különböző megvalósulási formákban felállításától kezdve folyamatosan zajlik. Jelen kötet méltó egy oktatási intézmény múltjának, összetett feladatainak kimerítő összefoglalására.

Összegezve elmondható: *Az egri Domus Universitatis és Liceum* című tanulmánykötetet jó kézbe venni, és még nagyobb élvezet olvasni! A főiskola egykori vezetője, Hauser Zoltán tisztelete jeléül, mintegy ajándékképpen az évforduló után, a Pyrker-kápolnában, Eszterházy püspök oltáránál is elhelyezte a könyvet: „*Eszterházy Károly példánya*” felirattal. A két és fél évszázadon át ívelő történeti bemutatók a felvezetésben is idézett Eszterházy-féle óhaj beteljesülését, sőt annak túlmutató eredményeit támasztják alá: „*Legfőbb vágyam, hogy az egri iskola (...) univerzális Liceummá fejlődjék.*” Az egriek a megkezdett úton töretlenül lépdelenek a végső cél felé, amelynek első állomása, hogy az Eszterházy Károly Főiskola a 2013-as évben a magyarországi felsőoktatási intézmények között megkapta az „alkalmazott tudományok főiskolája” címet.

SCHMELCZER-POHÁNKA ÉVA

Zvara Edina, Nyugat-dunántúli protestáns lelkészek könyvei a késő humanizmus korában, Szeged, Budapest, Szegedi Tudomány-

egyetem – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2013, 500 p. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai, IX)

A szegedi művelődéstörténeti iskola könyvtártörténeti sorozatának olvasói már az indulás, 1996 óta megszokhatták, hogy minden egyes kötettel egy újabb Kárpát-medencei bibliotéka állományát ismerhetik meg, színvonalas tanulmányok kíséretében. Így volt ez az eddig megjelent nyolc monográfia, a Rákóczi-család, Bethlen Kata, a nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárai, Batthyány Ádám, a nagyváradi székeskáptalan, Johann Heinrich Bisterfeld, Ráday Pál és – a szintén 2013-ban megjelent – Nádasdy Ferenc könyvtárának rekonstrukciója esetében is. Ezt a gyakorlatot követi a sorozat legújabb tagja, Zvara Edina forrásanyagban gazdag kötete is. Benne a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig a Nyugat-Dunántúlon élő protestáns lelkészek könyveivel ismerkedhetnek meg az olvasók. Nem csak a bőséges forrásanyag miatt fogják a művelődés-, egyház- és irodalomtörténészek haszonnal forgatni ezt a kötetet, az egyes lelkészek életét, műveit bemutató összegző tanulmányok is számos hasznos információval gazdagítják az eddigi ismereteket.

A tárgyalt korszak nem csupán a protestáns felekezet részekre tagolódásának és a lutheránus és kálvinista gyülekezetek önálló egyházzá szerveződésének időszaka hazánkban. Ekkor újult meg a katolikus egyház is Pázmány Péter vezetésével. Amint a vizsgált könyvanyag is igazolja, ezek a változások kihatottak a protestáns prédikátorok olvasmányaira, könyvtárfejlesztésére is.

Kevés protestáns lelkészről mondható el a korban, hogy könyvtára fennmaradt volna, ám a Beythe család esetében még az egyes köteteket is kézbe vehette Zvara Edina. Egykori tanárai, Monok István és Ötvös Péter jóvoltából már diákként is dolgozhatott Németújváron, a ferences páterek kolostorában. Így, a közel négyszáz kötetes Beythe-gyűjtemény katalógusát tanulmányozva, képet kaphatunk olvasmányműveltségükről és szellemi környezetükről. A fennmaradt könyvek tartalma és a számos azonosított tulajdonosbejegyzés pe-

dig a kor hazai kulturális viszonyaira reflektál. A Beythék életük nagy részét a Batthyányak, Boldizsár (1537–1590) és Ferenc (1593–1625) szolgálatában töltötték. Batthyány Ádám (1610–1659) döntése következtében a protestáns prédikátoroknak 1634-ben el kellett hagynia az időközben katolikussá lett főúr birtokait. Így a Beythék könyvei hozzá, tizenöt évvel később pedig a németújvári ferences kolostorba kerültek, ahol nagy részük ma is megtalálható.

Az apa, Beythe István (1532–1612) Sárváron 1550 és 1559, majd 1564 és 1565 között a Nádasdyaknál, 1559-ben Bolondócon, 1559 és 1564, majd 1565 és 1573 közt Alsóliván a Bánffy családnál, végül 1576-tól haláláig Németújváron, a Batthyányiaknál teljesített lelkészi szolgálatot. 1585 és 1595 között a dunántúli protestáns püspöki tisztelet is betöltötte. Íróként munkáival híveit és lelkésztársait erősítette. Igazi humanistaként pedig mindvégig közvetíteni próbált a kálvinista és lutheránus tábor között műveivel, például az úrvacsora kérdésében. Természettudósként is jelentőset alkotott. Több fontos munkát köszönhetünk neki, köztük az első önálló etnobotanikai könyvet, a *Stirpium Nomenclator Pannonicus*t, melynek összeállításán Carolus Clusius társaként dolgozott. Könyveibe neve mellé feljegyezte az „et amicorum” és az „et suorum” kifejezéseket is, mely arra enged következtetni, hogy megosztotta könyvtárát más tudósokkal is a főúrnaknál, ahol alkalmazásban állt. A possessorok bejegyzései alapján a kötet szerzője rámutat, hogy Beythe István számos könyvet kapott barátaitól és pártfogóitól, például Batthyány Boldizsártól és Ferencőtől is, de több mint kétszáz kötetes bibliotékájának nagy részét saját maga szerezte be külföldön és hazánkban. Bár könyveinek legnagyobb hányadát a teológiai témájú könyvek teszik ki – azon belül is a lutheránus szerzők munkái képeznek döntő többséget –, a humanista és a természettudományos művek is szép számban megtalálhatóak köztük.

Fia, az ugyancsak humanista iskolázottságú András (1564–1599) a lelkészség mellett a németújvári iskola rektora is volt. Fő művének a leginkább tudománytörténeti jelentőségű füveskönyve tekinthető. Ez a munka 1595-ben

jelent meg Johannes Manlius nyomdájában. A szép kiállítású könyv csak egyike volt a tipográfus németújvári nyomtatványainak, azok jelentős hányadát Beythe István művei tették ki. Beythe András csaknem kétszáz kötetes gyűjteményének csupán kisebb hányadát kapta ajándékba, egyébként – apjához hasonlóan – könyvei nagy részét maga gyűjtötte egybe. Bár valószínűleg nem ismerjük minden fennmaradt kötetét, már az eddig megtaláltak alapján is megállapítható, hogy könyvtárát tematikájában is apja példáját követve állította össze.

István másik fia, Imre (?–1624) édesapjához hasonlóan Wittenbergben tanult, majd körmen-di lelkészként állt Batthyány Ferenc szolgálatába. Németújvárra kerülve a lelkészi teendők mellett a könyvtár és a frissen létesített nyomda gondnokságáért felelt. A tipográfia jelenleg ismert egyetlen kiadványát kötetünk szerzője, Zvara Edina találta meg Ceglédi Szabó Pál egykori könyvében. Ez nem más, mint egy üdvözlővers, Beythe Imre tisztelegése a nyomdász, Johannes Korzenki előtt. Mivel halála után Beythe Imre könyveit eladták, olvasmányműveltségére is nehezebb következtetnünk. Néhány kötetben olvasható tulajdonosi bejegyzése – „Emerici Beythe et fratrum christianorum” – azt igazolja, hogy akárcsak apja és testvére, ő is tagja volt a környéken létesült művelődési körnek. Ennek tagjai használatra biztosították egymás számára könyveiket.

A Beythéket a németújvári lelkészi szolgálatban Kanizsai Pálfi János (1582–1641) követte. A későbbi szuperintendens heidelbergi peregrinációja során ismerkedett meg Szenczi Molnár Alberttel, akivel számos jelentős német várost együtt látogattak meg, s később is kapcsolatban maradtak. Kanizsai Pálfi Jánost 1625-ben Batthyány Ferenc hívta meg Németújvárra prédikátornak. A főúr halála és a bekövetkező evangélikus megerősödés miatt azonban csak megkésve foglalhatta el hivatalát. Itt azután csak 1633-ig maradhatott, ekkor ugyanis katolikussá lett patrónusa, Batthyány Ádám elüldözte birtokáról. Batthyány Ádám apja halála után anyai hatásra evangélikus, majd az Esterházy udvarban katolikus hitelvekkel találkozott. Végül Pázmány Péter hatására katolizált,

és a birtokain élő protestáns prédikátorokat, köztük Pálfi Jánost, távozásra szólította fel. Ezzel a művelődési lehetőségek szempontjából is lezárult egy korszak Pálfi életében, hiszen németújvári szolgálatára alatt a gazdag Batthyány és Beythe könyvtár anyaga is rendelkezésére állt. Mivel kevés könyvről állapítható meg, hogy vajon bibliotékájának része volt-e, így olvasmányműveltségéről, könyvtárgyarapításáról levelezéséből és nyomtatott munkáiból informálódhatunk. Leveleiből nem csupán olvasmányait ismerhetjük meg, de könyvbeszerzési szokásaira is fény derül. Ezekből tudjuk, hogy ha egy kötetet nem tudott megszerezni, barátaitól kért segítséget. Fennmaradt könyvei alapján egy pápaság elleni munka kiadására készülhetett. Szintén következtethetünk olvasmányaira teológiai műveiből és egyházzervezői fáradozásaiából. Látható belőlük, hogy nem csupán a hitvitákban volt képzett, de ismerte a kortárs szerzőket is.

Kanizsait halála után 1641-ben a püspöki székben Ceglédi Szabó Pál (?–1649) követte. Az ő életútjáról is számos forrás áll rendelkezésünkre. Marburgban, majd Heidelbergben folytatott tanulmányokat. Elődjéhez hasonlóan, ő a David Pareus vezette egyetem szellemiségét itta magába. Tanulmányai után Nagyszombaton tanított, majd 1616 novemberétől Dunaszerdahelyen, ezután 1622-ig Vágsellyén, 1626-tól pedig Pápán volt lelkész. Kanizsai Pálfi János néhány könyvéhez hasonlóan az ő tékája is a kismartoni Esterházy-gyűjteménybe került. Könyveinek jelentős részét a peregrináció éveiben vásárolta, néhány kötet pedig baráti ajándékként került hozzá. Őt könyve egykor a Beythe család polcain állt, de egykori bibliotékájának egy részéről csak feljegyzéseink vannak. Rekonstruálható könyvtárának nagy hányadát a teológiai témájú művek teszik ki, de akad közöttük néhány jelentős természettudományi, filozófiai és jogi munka is. Fontos kiemelni, hogy gondos gyűjtésének köszönhetően számos tézisgyűjtemény egyedül az ő könyvtárában maradt fenn. Fiának és feltételezett unokájának is ránk maradt néhány kötete, röviden ezeket is megismerhetjük.

Zvara Edina kötetében a lelkészek életútjá-

nak, olvasmányainak bemutatása után az egyes köteteket kézjegyükkel is ellátó, ismert possessorok és az általuk birtokolt műveket ismerteti röviden, a szöveg mellett szép képi illusztrációkat is felhasználva. Ezekből számos érdekes összefüggés jut napvilágra. Hiszen túl azon az információn, hogy a Beythe család egyes kötetei átkerültek az őket követő Kanizsai Pálfi János vagy a másik protestáns lelkész, Ceglédi Szabó Pál tulajdonába, Bánffy László, Batthyány Boldizsár, Nádasdy Tamás, Istvánffy Miklós, Beke Zsigmond, Fejértóy János, Enyedi György, Nyéki Vörös Mátyás, Töke Ferenc, Valentin Eck, Lang Mátyás vagy épp Apponyi Balázs most fellelt tulajdonosi bejegyzései egészítik ki az előbbieket olvasmányműveltségéről kialakult képet. Alátámasztják továbbá azt a feltevést is, hogy a főúri bibliotékát a lelkészek nemcsak használhatták, de ajándékként könyveket is kaptak. A kötet második felében kap helyet az egyes könyvtárak rekonstrukciója. A Beythe család Németújváron őrzött könyveinek leírásához Zvara Edina felhasználta Theodor Taberingg OFM: *Standort Katalog der Bibliothek in Güssing* című művét. A német példányleírásokat magyarra fordította és főként a kézírásos bejegyzések esetében, autopszia segítségével kiegészítette. Az egyes könyvtárak példányszintű ismertetését a szerzők családnevének kiemelése teszi áttekinthetővé. Ezt követi a cím, a nyomdahely és a megjelenés éve, majd a nyomdász, a formátum és a bibliográfiai hivatkozás. A leírások a tulajdonosi bejegyzések kurzívval szedett átírásával zárulnak. Az életművek, bibliotékák bemutatását a tollforgató prédikátorok kézíratos és nyomtatásban megjelent munkáinak ismertetése teszi teljessé. A Verók Attila tolmácsolásában olvasható német nyelvű összefoglaló után a kötet mindenre kiterjedő személy-, helynév-, nyomdász-, nyomdahely- és possessor-mutatóval zárul.

Egy hajdanvolt bibliotéka rekonstrukciója olykor nyomozói kvalitásokat is igényel az arra vállalkozótól. Így volt ez most, a szűken véve öt könyvtár bemutatásának esetében is. A fáradozás nem maradt eredmény nélkül, hiszen a kötet a rekonstrukció mellett számos új adattal gazdagítja Beythe István és fiai életrajzát. A munka

nehézségeit jól bizonyítják a kötetek mai őrző-helyét tartalmazó összesítő táblázatok az egyes katalógusok végén. Ez, a bibliotékák sorsának nyomon követéséhez nyújtott figyelmes segítség is hozzájárul, hogy a kötetet haszonnal forgathassa minden érdeklődő.

NAGY GYÖRGYI

Csepregi Klára, Bor Kálmán, „Könyvim az én fiaim”, Vitkovics Mihály könyvtára, Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Kiadó, Budapest, 2013, 288 p.

A Nemzeti Téka sorozatnak újabb, immár 27. köteteként jelent meg a Vitkovics Mihály (1778–1829) könyvtárát bemutató kiadvány. A sorozatban néhány évvel ezelőtt már megismerhettük Szabó G. Zoltán tollából Kölcsey Ferenc könyvtárát, így ugyanabból a korszakból immár két nagy egyéniség olvasmányaihoz is közelebb kerülhetünk. A tervek közt szerepel továbbá Zvara Edina munkájaként Görög Demeter könyvtárának bemutatása is.

Az elmúlt évtizedekben jelentős eredmények születtek a magyarországi olvasmánytörténet forrásainak a felkutatása és publikálása terén. A teljesség igénye nélkül a korábbi kutatók közül György Lajos, Kovács Máté nevét kell megemlíteni. Fülöp Géza 1978-ban megjelent könyvében a felvilágosodás és a reformkor olvasmánytörténeti szempontú elemzését is elvégezte. 2009-ben ugyancsak a Nemzeti Téka sorozatban jelent meg Hudy Józsefnek Veszprém megye 18–19. századi könyvkultúrájáról és művelődéséről írott kötete. A munka a több évtizedes kutatás egyik fontos eredménye. Bár az ebben esetben egy kisebb földrajzi területre koncentrált a szerző, a megközelítése miatt is nagy jelentőségű a kötet, mert az olvasás- és könyvtörténetet szélesebb – művelődéstörténeti, irodalomtörténeti, társadalomtörténeti – kapcsolatrendszerében vizsgálta.

A magyar olvasástörténeti kutatásokban is mind nagyobb teret nyert a modern könyvtörténetírás azon szemlélete, mely szerint a könyvet a lehető legszélesebb nézőpontból kell vizsgálni és feltárni összefüggésrendszerét egy adott korszakban. A szegedi „könyvtörténeti mű-

hely” munkatársai Monok István vezetésével nagy számban tettek hozzáférhetővé korabeli könyvjegyzékeket a tudomány számára, és a források felkutatását egy módszertanilag is jól átgondolt elemző tevékenység kísérte. A kutatások azonban zömében a 16. század közepétől a 18. század közepéig terjedő időszakot érintették. Az ezt követő évszázadból azonban még jócskán vannak adósságok, mely elsősorban az alapkutatások hézagosságára hívja fel a figyelmet, ebben jelenthet előbbre lépést a most ismertetett kötet.

Vitkovics Mihály a reformkor egyik jeles szerb származású gondolkodója volt, aki gyermek és ifjúkorát Egerben, felnőtt éveit Pest-Budán élte. A könyvtár tulajdonosának széles körű nyelvi műveltsége miatt sokszínű, ezért is különösen érdekes a magyar művelődéstörténet számára.

Az 1077 darabból álló bibliotékában magyar, latin, német, francia, olasz, szerb, orosz, ó- és újjörög műveket tártak fel a kötet szerzői. Érdemes figyelemmel kíséreni a nyelvi megoszlást a Vitkovics könyvtárban, melynek 70 százalékát a magyar és a latin kiadványok tették ki.

A korszakot a latin nyelvű könyvek számának csökkenése és párhuzamosan a magyar könyvkiadás növekedése jellemezte. A vizsgált könyvtárban már a magyar művek vannak többségben (41%), de a könyvek harmada (29%) latin nyelvű. A fennmaradó egyharmad pedig német (13,5%) és szerb (11,3%). Az orosz–görög–francia nyelven íródott művek aránya kevesebb, mint öt százalék. Nem találta a könyvtárban angol nyelvű művet, melyek ebben a korban kezdtek népszerűbbek lenni, igaz a kortárs Kölcsey könyvtárában is csak néhány angol nyelvű kötet (Byron) volt fellelhető.

A Magyarországon élő szerb származású Vitkovics Mihály munkássága fontos hidat vert a két nép, a magyar és a szerb között. Kenyerét ugyan ügyvédként kereste, de igazán jelentőset író- és költőként alkotott. Kapcsolatot tartott fenn a korszak meghatározó gondolkodóival, így elsősorban Kazinczy Ferencsel és körével, de egyike volt a Magyar Tudományos Akadémia alapító tagjainak is.

A kötetben Bor Kálmán írt Vitkovics Mihály könyveinek a sorsáról, melyeket 1829. szept-

tember 7-én kelt végrendeletében János öccsére hagyott.

Vitkovics János (Jovan) bátyjához hasonlóan tanult ember volt, műveltségét a családi ház mellett az egri jezsuitáknál és a görög származású püspök irányításával szerezte. Mihálytól a nyelvek ismeretében sem maradt el, így a könyvtár jó kezekbe került a tulajdonos halála után. A testvérek a könyvek szeretetét édesapjuktól örökölték, akinek könyvtára sajnos a budai tűzvész során a tabáni templommal és parókiával együtt 1810-ben elégett. A kutatók azonban feltárták fia, Mihály könyvtárában olyan művet, amely túlélte a tűz pusztítását. A könyvek 19. századi sorsáról még számos fontos momentumot mutatnak be a szerzők, ebből meg tudhatjuk, hogy Mihály unokaöccsének közvetítésével kerültek Belgrádba a Szerb Nemzeti Könyvtárba, melynek teljes állománya a német bombázásoknak esett áldozatul 1941-ben.

A szerzők részletesen ismertetik a könyvjegyzéket és a helyreállításában alkalmazott eljárásokat. A hagyatéki leltárt a Pest–Pilis–Solt vármegye művelődéstörténeti fejezetéhez anyaggyűjtést végző Kerényi Ferenc irodalomtörténész találta meg a Pest Megyei Levéltárban, közlésére azonban mindeddig nem volt mód.

A szerzők véleménye szerint a leltárt dik-tálás alapján készítették, melyet a sok elírás jól bizonyít. Különösen nagy problémát okozott ez az idegen nyelvű kötetek azonosításánál, hasonlóan a sokszor hosszú címek néhány szavas-ra történő rövidítéséhez. Az eredeti leltár kilenc rovatot tartalmazott: Sorszám, könyv címe, szerzője, kiadója vagy fordítója, hányadik kiadás, a kiadás helye és ideje, kötetek száma, kötetek darabszáma, észrevételek.

A már említett elhallással és rövidítésekkel kapcsolatos problémák mellett az 1829-es leltárt készítő felületessége vagy hozzá nem értése miatt az egyes rovatokat sem helyesen töltötték ki. Így például a szerző helyett gyakran fordítót vagy kiadót írtak.

Nagyon izgalmas megnézni az egyes köteteket tartalom szerint is. Az ókori szerzők művei megtalálhatók voltak a könyvtárban, melyek ismerete ebben a korban is fontos alapja volt a műveltségnek. A görögök közül Homé-

roszt magyarul olvashatta, műveit 1809-ben, illetve 1821-ben Sárospatakon nyomtatták. Az ókori rómaiak közül Cicero, Seneca, Tacitus is sorakoztak a hajdani könyvespolcán. Bár angol nyelvű kötet nem, de fordításban a szigetországi szerzők is jelen voltak, például Shakespeare Hamletje magyar nyelven Kazinczy fordításában, mely Kassán jelent meg 1790-ben.

Az újhumanisták közül Goethe költeményei bécsi kiadásban németül, míg *Az ifjú Verther* gyötrelmei levelekben Koszta József fordításában magyarul található, hasonlóan a Stellához, melyet Kazinczy fordított. Vitkovics érdeklődése az újhumanisták iránt jól látható a könyvjegyzékből, mely Goethe mellett Herdert magyarul szintén Kazinczy tolmácsolásában, Heynét pedig franciául tartalmazza.

A Vitkovics könyvtárban a 16. századból két művel találkozhatunk, mindkettő Bázelen jelent meg. A legrégebbi könyv latin nyelven 1560-ban Petrus Perna és Heinrich Petri kiadásában látott napvilágot. A másik kötet Arisztotelész műve ógörögül, mely 1586-ban jelent meg. A legkorábbi magyar nyelvű kiadvány Nepos Cornélius hadvezérről szól Balog György fordításában, melyet Lőcsén 1701-ben nyomtattak.

A művek azonosítása a szerzők kitaró munkájának eredményeként nagyon jó arányban sikerült, ahol a kevés adat miatt mégsem, ezt a megjegyzés rovatban jelölték. A kötet révén betekinthe-tünk a korszak egyik jeles személyiségének, írójának könyvtárába, képet kaphatunk műveltségének „bástyáiról”, mely jelentős segítséget nyújthat Vitkovics Mihály munkásságának árnyaltabb megismerésén túl a korszak kutatásához is.

A kötet a Nemzeti Téka sorozatban már megszokott elegáns küllemű és színvilágú borítóval, igényesen, de olvasmányosan megírt fejezetekkel várja az érdeklődőket.

VERES GÁBOR

Borsa Gedeon, Andreas Hess, Budapest, 2013, *Argumentum*, 221 p. 39 képpel (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei, 6, Sorozatszerk. Monok István)

2013. október 11-én ünnepelte 90. születésnapját Borsa Gedeon, s köszöntötték őt legközelebbi

munkatársai az OSZK-ban. A születésnapra megjelent Hess-monográfiája Tabula gratulatoria listáján még majd kétszázán köszöntötték a nemzetközi hírű bibliográfust, könyvtörténészt.

1932-ben Fitz József jelentetett meg könyvet Andreas Hessről. Fitz a stafétabotot Borsa Gedeonnak adta át, Fitz útmutatásával vált Borsa Gedeon a régi nyomtatványok kiváló szakemberévé. Most Borsa Gedeontól kaptunk egy újabb, teljesebb monográfiát Hessről és a magyar nyomdászat 15. századi kezdeteiről.

Egyetlen korabeli levéltári dokumentum sincs a hazai nyomdászat 1470-es évek eleji kezdetéről, Hess András működéséről, de magáról Hessről sem. Minden adatot a fennmaradt példányokból, a Hess nyomtatta *Chronica Hungarorum* tíz és a Basilius Magnus: *De legendis poetis – Xenophón: Apologia Socratis* című mű két példányából kell kikövetkeztetni.

A történelmi fejlődés, a szükségszerűség követelte ki a sokszorosítást, a könyvnyomtatást, Gutenberg világraszóló találmány-sorozatát a 15. század derekán. Tíz évvel Gutenberg ún. 42-soros Bibliája után, az 1460-as évek közepén, megindultak a német nyomdászok délre, majd – Anglián kívül – valamennyi nyugat-európai országba. Az európai országok sorában Magyarország volt a hatodik – több nagy, fejlettebb országot megelőzve –, ahol megkezdődött a könyvnyomtatás, Andreas Hess nyomdájának működésével. Hogyan lehetett ez, milyen feltételek mellett – ezeket a kérdéseket járja körül monográfiájában Borsa Gedeon. (Mert-hogy a feltételek messze nem voltak kedvezőek: „az akkori Magyarország mintegy három és fél milliónyi lakosságából az írni- és olvasni tudók számát mindössze tíz-húszezerre lehet csak becsülni, míg az egyetemet jártakat csupán néhány százra”. Ki fog itt könyvet venni?) Hiszem, hogy Borsa Gedeon könyve nemcsak a szakembereknek, hanem a szélesebb közönségnek, különösen a magyar művelődéstörténet iránt érdeklődőknek is kifejezetten érdekfeszítő!

A német Andreas Hesst Rómából, Georg Lauer (ő sem olasz) nyomdájából hívta Budára Kárai László budai prépost, aki Mátyás király követeként érkezett Rómába 1470 novemberében.

Hess ezt követően, valószínűleg már 1471-ben Budára jött, s a *Chronica* nyomtatását 1472-ben kezdte el. De minden csak következtetés szigorú logikával, elemzések sora alapján, és Sherlock Holmes-i nyomozás módjára. Mert melyik Lászlónak is szól a *Chronica* ajánlása „Ad venerandum dominum Ladizlaum prepositum ecclesie buden...” kit takar? (Borsa közli az Ajánlás teljes latin szövegét és Horváth János fordítását.) Felmerült Geréb László személye is a korai kutatások során. Fraknoi Vilmosnak sikerült minden kétséget kizárón bizonyítani, hogy Karai/Kárai Lászlóról van szó. Kárai László személyét, származását Borsa még pontosabban körülírja.

Milyen felszereléssel jött Budára Hess? Fitz József feltételezte, hogy Hess matricát is kapott útravalóul Lauerától. Hess nyomtatványainak, s ezek betűinek nagyon aprólékos, elemző vizsgálata azt bizonyítja, hogy Hess már kész, öntött betűket hozott magával Rómából. Nem volt matricája, a patrica léte fel sem merül. Borsa szellemesen érvel, látva a *Chronica Hungarorum* betűinek „formagazdagságát”, hogy az egyetlen matricáról öntött betűk egyformák lennének! A betűk mérete vizsgálatának is több oldalt szentel, miként a felhasznált papír, illetve vízjelei vizsgálatának. Mindezek nélkülözhetetlenek az ajánlás, illetve ennek és az első ívfüzet utolsó, 12. lapjának újraszédése bizonyításához, s hogy egyáltalán miért is volt kénytelen Hess újraszédni e lapok szövegét.

De előbb több technikai kérdés tisztázandó. Például, hogy hány sajtója volt Hessnek, mekkora volt a személyzete a nyomdának, ha öntött betűket szedett össze Rómában és hozott onnan magával, akkor mennyit? – Hess láthatóan nem volt tőkeerős, de akkor ki vette meg a nyomtatványokhoz szükséges drága papírt? Hány példányban jelenhetett meg a *Chronica*? Mindmind izgalmas kérdés, és Borsa körültekintően, logikai következtetésekkel, nagyon is hihetően válaszolja meg e kérdéseket. Hess igen szerény műhellyel rendelkezett, egy sajtón dolgozott, gyakorlatilag egyszemélyes nyomdája volt (persze segéderő és korrektor kellett, hogy legyen mellette), mintegy 10 000, fél mázsát kitevő betűt (88 féle öntvényt) hozott magával Budára.

Valószínűleg Kárai házában kapott lakást, s helyet a műhelynek, ott élt nejével, Borbálával (Kárai végrendeletéből kikövetkeztethetően). Reálisan, minden szempontot, főleg a papír-szükségletet vizsgálva, 240 példányban jelenhetett meg a *Chronica* és a papírra még Vitéz János esztergomi érsek, humanista főpap adhattott pénzt. Körülbelül ugyanennyi lehetett a Basilius példányszáma is.

A nyomtatás alapjául szolgáló kézirat feltehetően Nagy Lajos halálával (1382) végződhetett. Mályusz Elemér feltételezte, hogy Hess egy budai kancelláriai klerikus segítségével egészítette ki a hiányzó majd száz év anyagát. Borsa felsorolja a számításba vehető, a magyarok történetét rögzítő kódexeket is. A monográfia egyik legragyogóbb, a Vitézről szóló, sok mindent összegező fejezetében azt feltételezi, hogy az ország talán legjobb könyvtárával rendelkező Vitéztől kapta Hess a *Chronica* kéziratát is.

Persze lehet-e izgalmasabb fejezet, mint a *Chronica* fennmaradt tíz példányának egyenkénti elemzése? Borsa a példányokat a róluk nyomtatásban megjelent első ismertetések időrendjében tárgyalja. Ez a következő: Bécs: ÖNB, Lipcse: UB, Bp.: EK, Róma: Biblioteca Corsiniana, Prága: Univ. knihovna, Bp.: OSZK, Párizs: BN, Krakó: Chartoryski Bibl., Szent-Pétervár: Ross. Nacionalnaja Bibl., Princeton: Scheide gyűjtemény, a Princeton University Library őrzésében. A példányok közül jó néhányat magam is láttam eredetiben, de legemlékezetesebb a princetoni élményem. 2001-ben jártam az USA-ban, s szerettem volna kézbe venni mind az öt Corvinát (sikerült), és látni néhány híres könyvtárat a keleti part mentén, s találkozni egy-két kollégával. Ezek közé tartozik dr. Paul Needham, aki korábban a Pierpont Morgan Library-ben (New York) dolgozott, könyvet adott ki a PML gyönyörű könyvkötéseiről 1979-ben (ennek kapcsán kezdtünk akkor levelezni). 2001-ben már a Scheide könyvtárat igazgatta. Nem tudtam (akkor még itthon is alig volt ismert), hogy a New York-i Kraus antikváriumtól a Scheide utódok vették meg a *Chronica* 1990-ben Münchenben aukcióra bocsátott példányát. Felejthetetlen pillanatot éltem

át, ahogy kinyitva, felém fordítva hozta felém Paul Needham a Hess-Chronicát. Alig kaptam levegőt.

Valószínűleg csaknem minden ősnymtatványnak vannak nyomdai változatai. A *Chronica*éknak is. Ha összevetjük Borsa idevágó fejezete (163–175) alapján például az 1973-as faksimile kiadást és az interneten elérhető digitalizált „amerikai” példány szedésbeli különbségeit – csak a legfontosabbakat vizsgálva –, azt látjuk, hogy az a₆ rektón alulról a 3. sorban az OSZK példányáról készült faksimilén Aetius neve előtt olvasható a ’Rex’ szó, az „amerikai” példányban nem; a b₈ rektón viszont mindkét példányban a ’civitem tullinam’ szerepel a helytelenül értelmezett ’tolnam’ helyett. Az f₁ rektót, amelyen a ’gens > gentes’ eltérés mutatkozik a nyomdai változatoknál, nem tudjuk összehasonlítani, mivel ez a lap az „amerikai” Hess-Chronica-ból hiányzik, és a lapot éppen az OSZK példányának faksimiléjével pótolták.

A tíz *Chronica* példányból háromnak van meg egészen vagy részben az eredeti, korabeli kötése. Az Egyetemi Könyvtár az Inc. 10 jelzeten őrzött példányt csere révén 1875-ben az OSZK-ból kapta meg. Azt éppen Borsa Gedeon derítette ki, hogy ezt a ma az OSZK-ban lévő Inc. 545 jelzetű, Petrarca: Caesar életrajz (CIH 2599) és Caesar gall háborújáról (CIH 877) szóló mű gyűjtökötetéből emelték ki, amelynek harmadik darabja volt, s mindhárom 1473-ban jelent meg, csak a másik kettő Esslingenben. Az OSZK Inc. 545-nek a bőrkötését látva annak idején, amikor Borsa Gedeon ez ügyben konzultációra hívtott, döbbenetesen konstatáltam, hogy az Akadémia Könyvtára magyar nyelvemlékei között őrzött Nagyenyedi-kódex magyar gótikus kötésével rokon, a két kötés ugyanabból a könyvkötő műhelyből származik. Egyébként az ELTE Egyetemi Könyvtár Inc. 10 jelzeten őrzött *Chronica Hungaroruma* a tíz példány közül az egyetlen, amely megszakítás nélkül Magyarországon volt. (Ez a tény, a könyv provenienciája, tulajdonosai és korábbi kötése is, amelyből az OSZK-ban kivették, igazolja, hogy a régi könyvek mind egyediek, és jobb, ha egy könyvtár se ad túl duplumnak minősített régi könyvén!) – A Prágában és Szentpétervárott őrzött

Chronica két példánya is magyar gótikus bőr-kötésben van, s e kettő ugyanabban a – feltehetően – budai könyvkötő műhelyben készült. (Egyébként az ismert három magyar gótikus kötéscsoportból két csoport a *Chronica Hungarorumhoz* kötődik.)

A *Chronica* „kizárt” példányaikat is sorra veszi a szerző. A legtöbbször Hess kiadványát a 15 évvel későbbi Thuróczy *Chronicával* tévesztik össze, vagy éppen a Hess-*Chronica* kézirat másolatával. Meg kell említeni, hogy a varasdi kapucinus kolostorban lévő, *Chronica*-t nemcsak Badalić ősnymotatvány-katalógusa veszi fel tévesen, és ennek alapján az IBP is, hanem sajnos mindkét világcatalógus, a GW internetes változata és az ISTC (The Incunabula Short Title Catalogue) is. Ezt velük korrigálni kell a közeljövőben. (Az MTA Könyvtára ősnymotatvány-katalógusa internetes és nyomtatott változata munkálatai során összeállt egy lista a GW és az ISTC javítanivalóiból.)

Borsa számba veszi, és egyenként cáfolja a *Chronica Hungarorumon* és a Basilius Magnus: *De legendis poetis* – Xenophón: *Apologia Socratis* című művön kívül Hessnek tulajdonított munkákat, vagyis hat további könyvet és egy plakátot. A *Chronica* napra pontos kolophonnal jelent meg. „Finita Bude Anno dni M.CCCC.LXXIII. // in vigilia penthecostes: per Andrea[m] Hess”. Pünkösdi vigiliája 1473-ban június 5-ére esett. A Basilius – Xenophon kötetben a Basilius mű, *De legendis poetis* végén van a csonka kolophon: „Sic finis libelli Basilii e[st] // per .A. .H. Bude” – A *Chronicának* két faksimile kiadása jelent meg: 1900-ban, Fraknói nagyszerű tanulmányával és a félezer éves jubileumra, 1973-ban Soltész Zoltánné utószavával, Horváth János fordításában. – Soltészné szerint a Basilius editio princeps, először Budán nyomtatták ki!

Már amikor sok évvel ezelőtt először olvastam Borsa Gedeon szellemes következtetését, miszerint Hessnek volt egy „első” ajánlása, és az Vitéz Jánosnak szólt, s az esztergomi érseké a meghatározó szerep Hess Budára hívásában és a nyomda alapításában, teljesen meg voltam győződve Borsa helyes feltevéséről. (Emlékezzünk, Hess a *Chronica* kéziratát is tőle kapta.)

Mintegy a koronát feltéve az egész könyvre, monográfiája utolsó előtti fejezete Vitéz Jánosról szól. Az 1471-es Mátyás elleni összeesküvés nem csak Vitézre, Janus Pannoniusra volt végzetes, hanem, azt hiszem, Hess András sorát, budai működését is szerencsétlenül megpecsételte. Ez a *Chronica* ajánlásából a sorok között (inter legens) olvasva, kiderül.

Kevés hibába botlottam; egyet meg kell említeni, mert értelemzavaró. A 46. lap 2. bekezdés 3. sorában a „legalsó” szó nyilvánvalóan a „legelső” szó elgépelése. Merthogy itt a betűöntvények magasságának méréséről, s ehhez a lap legelső sorának alapvonalától mért húsz sor, azaz 20 betűöntvény pontos magassága megméréséről van szó. Ezt fontos helyreigazítani. (Ez a hiba egy igazi nyomdai kisördög!)

Bő négy oldalnyi az idegen nyelvű összefoglaló (Zusammenfassung). A könyv végén egy Névmutató is segíti az olvasót. A képeket Farkas Gábor Farkas válogatta, a kötetet P. Vársárhelyi Judit és Perger Péter szerkesztette.

ROZSONDAI MARIANNE

Stephanus Käfer, Esther Kovács, Ave Tyrnavia!
Opera impressa Tyrnaviae typis Academicis, Budapestini, Strigoni, Tyrnaviae, 2013, Esztergom Hittudományi Főiskola, OSZK, Nagyszombati Egyetem, Szent Adalbert Alapítvány. 287 p.

Egy könyv megjelenése mindig fontos esemény, akkor is az, ha akár kortárs módon, akár évtizedek távlatából sokféle értelmezése lehetséges már a kiadás tényének is, vagyis annak, hogy megjelent. Ez is a könyvtörténet része. Most a kortárs értékelést végezzük el, vállalva azt, hogy akár a szűkebb szakma oldaláról, akár a kulturális vagy a tudománypolitika részéről elhangozhat másfajta vélemény is.

A nagyszombati Egyetemi Nyomda története a jól ismertek közé tartozik. Bizonytalán azért is, mert a kora újkori Magyar Királyság sokáig egyetlen egyetemének nyomdájaként a legjelentősebbek egyike volt. Teljesítménye, a kiadványok számát tekintve is, magyarországi viszonylatban figyelemre méltó. Az ország ka-

tolikus értelmiségének legjelentősebb – országon belüli – kiadási lehetőséget biztosító intézménye. A viszonylag kiterjedt figyelem, ami történetét övezte, szakmai szempontból indokolt tehát. Miután Nagyszombat a csehszlovák, majd a szlovák állam határán belülré került, az első, majd a második világháború után, a szlovákiai és a szlovák egyház-, könyv-, de általában a művelődéstörténeti szakma képviselői is komolyan foglalkoztak történetének fejezeteivel. Monográfiákat azonban csak a magyar kutatók írtak történetéről: Iványi Béla–Gárdonyi Albert, *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577–1927*, Budapest, KMEgy, 1927; Käfer István, *Az Egyetemi nyomda négyszáz éve, 1577–1977*, Budapest, Magyar Helikon, 1977; Haiman György–Muszak Erzsébet–Borsa Geodeon, *A nagyszombati jezsuita kollégium és az egyetemi nyomda leltára, 1773* Budapest, Balassi Kiadó, 1997.

Ami vitathatatlan, hogy a Nagyszombati Egyetem, annak nyomdája, illetve az itt kiadott könyvek – mint minden szlovákiai intézmény, és az ottani, 1920-ig megjelent kiadvány – kulturális öröksége a magyaroknak, a szlovákoknak, az itt bármikor élt népeknek, Magyarországnak és Szlovákiának is. Botor dolog ostoba politikusok vakogását követni akkor, amikor számos szakmai kérdést – elsődlegesen a forrásfeltárást – senki nem tudja a másik nélkül elvégezni. A szakmai munka a legkevésbé sem érdeklí a politikusi posztokat betöltő személyeket, de mindig voltak, vannak és lesznek pillanatok, amikor valamit nekik is fel kell mutatni. A szakmáknak az ilyen pillanatok lehetőséget adnak az elvégzett munka eredményeinek közvételére, egy-egy, akár komolyabb pénzügyi forrást igénylő kiadvány megjelentetésére. Ezeket a ritka időszakokat nem kihasználni szerencsétlen dolog. Jól kell azonban kihasználni, hiszen ki tudja, mikor kerül bármilyen szakmai teljesítmény újra a döntéshozók látókörébe.

A most ismertetett kötet ráadásul nem egyszerűen egyetlen pillanat kihasználása. Örvendetes, hogy évek óta több oldalról jó szemmel nézett dolog a pilisicsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem, és a Nagyszombati Egyetem (Trnavskej univerzity v Trnave) együttműkö-

dése. Az Országos Széchényi Könyvtár és az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye ezt az együttműködést támogatta részint munkával, részint anyagi eszközökkel. A most kézben tartott könyv nem az első eredménye az együttműködésnek (lásd például: Johannes Amos Comenius, *Janua linguae latinae reserata aurea, Leutschoviae, 1643*, szerk. Varga Bernadett, a tanulmányt írta Käfer István, hasonmás kiad. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2009). Még akkor is fontos lenne a kétnyelvűség (szlovák és magyar), ha nem együttműködésben készült volna a munka. A közös kiadás azonban nehéz dolog, hiszen a kora újkori személyek neveinek, illetve a területen található települések neveinek használata eltérő a két ország gyakorlatában, Szlovákia államilag is túlérzékeny ezen a téren, és külön szabályozza a névhasználatot. A kérdés az, hogy a kölcsönös érzékenységek kikerülése milyen kompromisszumok árán valósult meg. Az egyik látható kompromisszum a latin nyelvre való visszatérés a korabeli nevek írásában. Ez szakmailag ráadásul korrekt megoldás, számos szerző esetében nehéz eldönteni egykori nemzeti hovatartozását. Nem is kell eldönteni, hiszen a korai újkorban élt emberek számára ez nem volt kérdés. Az én ílésemnek megfelelt volna, ha a szakmai bevezetést (amelyet Alžbieta Hološová írt) németül is olvasni lehetne, vagy *ad absurdum* angolul, ha már úgy fordult a világ, hogy még a közép-európai kutatók is angolul próbálnak egymással kommunikálni (hogy a német forrásokat hogyan olvassák el angolul, azt nehéz megítélni). A mostani nyomdai termék-katalógus nemzetközi használhatóságát mindenképpen segítette volna egy, akár angol nyelvű bevezetés. Közös örökségünk közös számbavétele, közös felmutatása (disszeminációja) ráadásul egy jelzés lett volna legalább az európai szakmai köröknek, hogy szakadjanak el kedvenc, párt-napilapjuktól (mely is a „szabad” sajtó terméke), amikor a közép-európai térség megítélésével próbálkoznak. A bevezető alapvetően tárgyyszerű, technikai jellegű, azzal a bájos túlzással, amellyel a szlovák szerző egyszerűen a „történelem” szájába adja, hogy ő, mármint „a történelem” Nagyszombatot „Kis

Róma”, vagy „Szlovák Róma” névvel illette. A korai újkorban biztosan nem volt az.

A kora újkori Magyar Királyságban, ma Szlovákiában található városban működött nyomda termékei részét képezik a magyar és a szlovák nemzeti bibliográfiának is. Jól is van ez így, legalább két nemzeti könyvtár munkatársai foglalkoznak a kiadványok bibliográfiai számbavételével. Meg is jelent mind a két nemzeti bibliográfia, igaz eltérő időpontokban. A magyar 1886-tól folyamatosan, a szlovák 1972-től, összegző bibliográfiaként 2008-ban, de egyik sem mondható teljesnek. Az egyháztörténeti kutatások mentén is kiváló bibliográfia keletkezett, a nagyszombati egyetem jelentőségét aláhúzó (Zellinger Alajos, *Pantheon Tyrnaviense*, Tyrnaviae, 1931). A mostani bibliográfia szándékai szerint az összes eddigi és azok pótlásairól szóló szakirodalom összesítését végezte el. A legsúlyosabb hiba azonban az, hogy nem vettek figyelembe két fontos közleményt, mindkettő Knapp Éva munkája. Ő, az *Egy XVII. századi népszerű imádságoskönyv: az Officium Rákóczianum története* című írásában (Magyar Könyvszemle, 113(1997), 149–166) egy olyan kiadvány szerzői attribúciójával foglalkozott, amely Nagyszombatban 20 alkalommal jelent meg. A Borda Antikvárium kiadásában meg is jelent a mű teljes bibliográfiája (Knapp Éva, *Officium Rákóczianum: az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai*, Budapest, 2000). Sajnos ezt a mostani kötet összeállítói nem vették figyelembe, és – ahogy Borda Lajos egy hozzászólásában hangsúlyozta – őt kiadás is hiányzik a felsorolásból. Azt a most ismert kötet szerzői sem tudhatták, hogy rögvest előkerült további három ismeretlen nagyszombati nyomdatermék, amelyek leírását a Magyar Könyvszemle mostani számban Knapp Éva el is végezte (lásd a jelen MKsz. szám 281–287. oldalait). Bizonyos, hogy további, eddig ismeretlen kiadvány-nyal is fogunk még találkozni.

A nyomda Budára történő átköltöztetése (1777) utáni kiadványairól ilyen teljességű bibliográfia még nem áll rendelkezésre (*Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848*, Publ. par Péter Király, Budapest, Aka-

démiai Kiadó, 1983, pp. 479–499.: *Index librorum selectorum in Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777–1848 impressorum*), ugyanakkor a kiadói politika elemzése előbbre tart (Péter Király, *National Endeavours in Central and Eastern Europe as Reflected in the Publications of the University Press of Buda, 1777–1848*, Budapest, OKM, 1993). Bizonyára az a tény, hogy a mostani bibliográfia összeállítói nem készítettek hasonló mutatókat a kötethez, mint amelyeket Király Péter a saját kiadványaihoz (például a kiadványok nyelvi összetételének mutatója), egyfajta kompromisszum eredménye, esetlegesen egy ilyen mutató kimutatta volna, hogy a szlovák kiadványok csupán elszórtan voltak jelent a nyomdában, illetve az egyetemen. Ugyanakkor senkit sem bántott volna egy statisztikai elemző tanulmány arról, hogy egyes korszakokban hogyan, és miért változott a nyomda termelékenysége, vagy éppen arról, hogy a nyomda (és az egyetem) miként járult hozzá a vernakuláris kegyességi vagy éppen tudományos irodalom elterjedéséhez. Borda Lajos szóban külön felhívta a figyelmet arra, hogy az év nélkül megjelent kiadványokat a bibliográfia összeállítói évekhez sorolták, és a besorolások indoklása rejtve maradt. Magam jó megoldásnak tartottam volna ehhez egy külön táblázat közlését, amely jelzi, hogy ezeket a *sine anno* megjelenésű kiadványokat hova helyezték el időben.

A következő kutatási korszakban sokat segített volna egy olyan táblázat, amely mutatja azokat a bibliográfiai tételeket, amelyek nem autopszia alapján kerültek leírásra, vagyis nem ismert példányuk. Ezek szerepelnek Aloysius Zellinger idézet, 1931-ben megjelent munkájában, de az ott megjelölt könyvtárak vagy nem léteznek már vagy nem találják a kiadványokat.

Ismertetőm végén kiemelném, hogy a kötet szép kivitelű, Jana Sapáková munkáját dicséri. Jó minőségűek a fotók (Borda Lajos ötlete, hogy a ritkább kiadványokat kellett volna fotózni, ha a megjelenés előtt hangzik el, megfontolandó lett volna), a szedéstűkőr és a betűforma ízlésesen választott, a keretdísz megválasztása kifejezetten telitalálat.

MONOK ISTVÁN

A MAGYAR KÖNYVSZEMLE KÖZLEMÉNYEINEK JEGYZETELÉSI ALAPELVEI

A Magyar Könyvszemle 2013. évi első számától kezdve az ItK hivatkozási rendszerét – lásd: <http://itk.iti.mta.hu/szabvany.htm> – alapul véve alakítja ki saját gyakorlatát, amelynek legfontosabb elve a gyors és pontos azonosítás, az ehhez szükségtelen adatok mellőzésével. Kérjük szerzőinket, hogy a továbbiakban közleményeik lábjegyzeteit és az utalásokat az alábbiak szerint adják meg, az egyes példatételek a formai jellemzőket is magukba foglalják:

Önálló munkák

JAKÓ Zsigmond, MANOLESCU, Radu, *A latin írás története*, Bp., Európa, 1987, 313 [6].

AGRICOLA, Georg, *Zwölf Bücher vom Berg- und Hüttenwesen [...]*, übers., Carl Schiffer, 5. Aufl., Faksimiledruck, Düsseldorf, VDI-Verlag, [1978], XXXVI, 564.

BITSKEY ISTVÁN, *Humanista erudíció és barokk világlkép*, Pázmány Péter prédikációi, Bp., Akadémiai, 1979 (Humanizmus és Reformáció, 9), 22–29.

A hivatkozások (lábjegyzetek) elején a nem magyar szerzők neve is a családnévvel vagy az ennek megfelelő névelemmel kezdődik. Ha a szerző neve és a cím között birtokos viszony áll fenn, a vessző közöttük elmarad. Ha szükséges az alcím közlése, mert a főcímhez képest többletadatot, pontosítást tartalmaz, nagybetűvel és formázás nélkül kell megadni. Három szerzőnél több, szerző nélküli vagy gyűjteményes kötetek esetén a hivatkozás értelemszerűen a címmel kezdődik, a tételnek azonban tartalmaznia kell az aktív közreműködő(k) nevét (neveit) is. Az idegen nyelvű idézett művek adatai az adott nyelven szerepelnek.

Részközlemények könyvekben vagy a sajtóban

SALLAY GERGELY Pál, *Japán kitüntetések a Hadtörténeti Múzeumban = A Hadtörténeti Múzeum Értésítője 11*, szerk. biz. Kedves Gyula et al., Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2010, 309–318.

Amennyiben szerzői gyűjteményről van szó a jobb oldalon álló lelőhely az Uő., rövidítéssel kezdődik. A szerzők nevére, a címre, a forrásdokumentum teljes leírására ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint az önálló művek esetében. Az = mind a könyvek, mind a periodikák esetében alkalmazandó. Utóbbi esetben csak az egyértelmű azonosításhoz szükséges adatokat kell feltüntetni (év, hó, nap, terjedelem). Folyóiratok, újságok stb. nevét egységes, mindenre kiterjedő, általánosan elfogadott rövidítési rend hiányában mindig teljes egészében ki kell írni.

Utalások a jegyzetekben, kéziratok

Amennyiben az egyik jegyzetből a szerző szeretne utalni egy másikra, az utalás sémája így néz ki: BODROGKÖVY 1999, i. m. 25–27. Ha ugyanannak a szerzőnek egy évben több munkája is szerepel, megkülönböztetésük a kiadási évhez kapcsolt betűkkel történik: 1999_A, 1999_B stb. A kéziratokat az önálló művek alapján kell megadni, de a megjelenési adatok helyén a levéltári, kéziratári, fotótári stb. jelzet szerepel az egyezményesen elfogadott alakban.

Folyóiratunknak ez a száma
a Magyar Tudományos Akadémia Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottságának
támogatásával jelent meg.

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
HU ISSN 0025–0171
A borítóterv Somogyvári Zsuzsa munkája
Tördelte Láng András
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme